

УДК 811.161.2

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ СТУДЕНТІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ РОДИН В УМОВАХ ПРИДНІСТРОВ'Я

Лозан Т.А., к. пед. н.,
доцент кафедри загальнонаукових дисциплін
Філія Придністровського державного університету імені Т.Г. Шевченка
в м. Рибниці

У статті розглядаються особливості мовного середовища Придністров'я, в якому вивчається українська мова. Здійснено соціолінгвістичний аналіз сучасної мовної ситуації, проаналізовано українське мовлення російськомовних студентів та членів їхніх родин. Наведено основні типи помилок, спричинені інтерференцією.

Ключові слова: мовне середовище, білінгвізм, російськомовні студенти, українське мовлення, помилки.

В статье рассматриваются особенности языковой среды Приднестровья, в котором изучается украинский язык. Осуществлен социолингвистический анализ современной языковой ситуации, проанализирована украинская речь русскоязычных студентов и членов их семей. Приводятся основные типы ошибок, вызванные интерференцией.

Ключевые слова: языковая среда, билингвизм, русскоязычные студенты, украинская речь, ошибки.

Lozan T.A. SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF UKRAINIAN SPEECH OF THE RUSSIAN-SPEAKING STUDENTS AND THEIR FAMILY MEMBERS IN PRIDNESTROVIE

The article describes the peculiarities of the language environment of Pridnestrovie, where the study of the Ukrainian language takes place. The sociolinguistic analysis of the current language situation is carried out, the Ukrainian speech of Russian-speaking students and their families is analyzed. The basic types of errors caused by interference are given as examples.

Key words: language environment, bilingualism, Russian-speaking students, Ukrainian speech, mistakes.

Постановка проблеми. До головних ознак мовного простору Придністров'я належить українсько-російський білінгвізм, поширений залежно від обставин різною мірою та у різних формах. На його терені функціонують три офіційні мови: українська, російська та молдавська. Мовне середовище в Придністров'ї має свої особливості. Викладання у вишах російською мовою завжди було на першому місці. Проте українська мова згідно із Законом «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» [1] вивчається в усіх середніх загальноосвітніх навчальних закладах, організаціях початкової та середньої професійної освіти, на всіх факультетах Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Серед пріоритетних проблем сучасного придністровського мовознавства вагоме місце посідає питання подальшого розвитку і функціонування української мови як однієї з офіційних, як мови побутового спілкування в умовах двомовності.

До Рибницької філії приходять студенти з різним рівнем підготовки з української мови, а частина студентів лише у виші розпочинає її вивчати. Ефективне формування українського мовлення російськомовних студентів є однією з важливих та актуаль-

них проблем, що стоїть перед викладачами української мови у закладах ППО, СПО та вишах Придністров'я.

Для створення методики викладання української мови як офіційної в умовах близькоспорідненої двомовності необхідно вивчати рівень стану володіння українською мовою, що спричинений різними соціолінгвістичними факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема двомовності та багатомовності в аспекті функціонування української мови досліджується в Україні в працях Л. Мацько, Л. Масенко, О. Пономаріва, П. Рудякова, Л. Шевченка та ін. В останні роки з'явилося декілька наукових розвідок, присвячених вивченню мовної поведінки молоді. Заслужують уваги дисертаційні дослідження О. Шинкаренка, Т. Бурди, Т. Окуневич. Питання наслідків українсько-російської двомовності в Придністров'ї розглядалися в окремих статтях викладачів ПДУ ім. Т.Г. Шевченка (А. Мукомел, В. Щербина). Ґрунтовних досліджень щодо функціонування української мови на терені Придністров'я немає. Варто зауважити, що нині не існує і досліджень мовлення представників різних поколінь у межах одного регіону, хоча саме такий підхід до вивчення

особливостей мовлення, на нашу думку, уможливить створення об'єктивного аналізу мовної ситуації.

Постановка завдання. Метою статті є спроба здійснити соціолінгвістичний аналіз особливостей мовлення російськомовних студентів та членів їхніх родин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення особливостей українського мовлення необхідно, насамперед, вивчити мовну свідомість респондентів в умовах українсько-російського білінгвізму. Таким чином, перед нами поставило завдання з'ясувати сфери функціонування української мови, чинники, що впливають на вибір української або російської мови залежно від ситуації спілкування, соціальні фактори, які визначають домінуючу мову у свідомості людей.

З цією метою шляхом анкетування протягом 2016–2017 рр. проводилось дослідження мовлення членів родин (батьків, дідусів, бабусь) першокурсників та самих студентів філії Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка в м. Рибниці.

Вихідним критерієм дослідження стало виявлення кількісного та якісного впливу мовного середовища на мовлення студентів першого курсу. В анкетуванні взяли участь 127 студентів, 230 батьків, 60 дідусів, 125 бабусь першокурсників (всього 542 особи). Перше запитання було пов'язане з віком опитуваних. Оскільки анкетуванням були охоплені респонденти трьох поколінь, вікова амплітуда виявилась значною: 17–35 років – 24,2%; 36–45 років – 37,8%; 46–55 років – 12%; 56–65 років – 14,4%; 66–75 років – 11,6%.

Перше і друге запитання анкети – місце проживання та місце народження – розкривали діапазон регіонального походження. Одержані дані засвідчили, що 28,9% батьків старшого і 9,6% батьків молодшого поколінь народились в українських родинах в Україні, а згодом переїхали до Придністров'я; 70,3% батьків старшого, 52,2% батьків молодшого поколінь і 62,9% студентів народились у сім'ях українців, що вже мешкали в Придністров'ї. Українцями за національністю виявились 57,6% опитаних. Однак серед українців вважають українську мову рідною для себе і своїх дітей лише 19,9%, відповідно 80,1% вважають рідною російську. Запитання про національність членів родини виявило, що суто українські родини, де всі члени за національністю українці, становлять 52,5%, змішаних шлюбів, де один із членів сім'ї іншої національності, виявилось 47,5%.

Результати аналізу анкетування також виявили, що українською мовою вдома по-

слуговуються 9,3% студентів, 44% бабусь, 36,9% дідусів і 12,6% батьків. Причому порівняння частотності використання вдома української та російської мов матерями й батьками засвідчило, що члени білінгвальних родин, у яких українською мовою спілкується мати, послуговуються українською мовою активніше, ніж ті білінгви, в родині яких українською мовою спілкується батько. Ця тенденція засвідчує більш значущий вплив мовлення матері на мовленнєву поведінку дітей порівняно з впливом мовлення батьків. Користування батьків молодшого покоління в більшості російською мовою пояснюється низкою причин: служба в армії, навчання в школі, закладах ППО, СПО, вишах, у яких викладання здійснювалося російською мовою, у результаті чого склалася звичка спілкуватися російською, а не українською мовою. До того ж, у республіці російська мова є мовою спілкування на всіх промислових підприємствах, у торгівлі, громадських і культурних установах.

Наступне запитання анкети мало на меті з'ясувати, якою мовою послуговуються члени сімей респондентів. Ми отримали такі показники: українською – 28% опитаних, російською – 57,2%, молдавською – 14,8%. Більшість респондентів, які виростили в мононаціональних сім'ях, вільно розмовляють рідною українською мовою, тоді як діти із молдавсько-російських, молдавсько-українських сімей переважно знають її погано. Серед нащадків від російсько-українських шлюбів тільки 35,1% респондентів можуть говорити українською мовою, від шлюбів українців із молдаванами – 18,3%, з представниками інших національностей – 14,2%.

На запитання про те, чи послуговуються респонденти українською мовою у спілкуванні з товаришами та знайомими, лише 18,1% опитаних дали ствердну відповідь, 69% – заперечну, 12,9% використовують її в зазначеній ситуації рідко. Дев'яте та десяте запитання мали на меті з'ясувати, як часто респонденти послуговуються українською літературною мовою. Так, дивляться телепередачі, слухають радіопередачі українською мовою 22,1% опитаних і це, насамперед, особи старшого покоління. Літературу українською мовою читають лише 11,1% респондентів. За потреби перейти на спілкування українською мовою можуть 21,6% респондентів.

На запитання про використання мови на роботі й в міському побуті 90,4% опитаних мовою спілкування назвали російську. Правильним своє українське мовлення вважають лише 13,8% респондентів, відповідно 86,2% респондентів користують-

ся нелітературною мовою. Цей важливий для нашого дослідження факт свідчить, що опитувані усвідомлюють наявність у своєму мовленні суржику, який є відхиленням від норм української і російської мов.

Отже, у результаті нашого опитування виявилось, що 57,6% респондентів є етнічними українцями, однак рідною вважають українську мову лише 19,9% респондентів, а послуговуються нею в повсякденному житті близько 20% респондентів. Водночас використання української мови обмежується тільки сімейно-побутовою сферою. Тому близько 90% студентів, що вступають до філії Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка в м. Рибниці, є переважно російськомовними. Російською мовою послуговуються в усіх інших сферах, у спілкуванні з друзями, знайомими. Це дає підстави зробити висновок про те, що російська мова є пріоритетною в мовній свідомості й мовленнєвій практиці українців Придністров'я. Виявилось, що в результаті мовних контактів українців із носіями молдавської та російської мов стали утворюватися місцеві говірки, особливо під час етнічного змішування (змішані шлюби).

За визначенням Л. Ставицької і В. Труба: «Суржик постає в результаті системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях; він репрезентований цільно-оформленими лексемами – суржикізмами, які накладаються на українську або російську мовну основу; виявляє себе на базі регіональних різновидів української мови як мовний код в осіб з різним типом мовної компетенції, у різнотипних соціально-корпоративних та комунікативних сферах» [3, с. 77].

У процесі спостережень, індивідуальних бесід, виконання різноманітних практичних завдань нами виявлено, що під впливом російської мови для українського мовлення українців характерні орфоепічні, лексичні, граматичні та семантичні помилки. Серед них найбільш частотними є орфоепічні помилки, що виявляються в порушенні норм української вимови та наголошування, а саме:

– м'яка вимова звуків [ч], [дж]: [чг]ашка, [чг]ай, [чг]орний, [чг]ого, [чг]асник, б[дж]ола, тоді як в українській літературній мові вони тверді [ч]ашка, [ч]ай, [ч]орний, [ч]ого, [ч]асник, б[дж]ола;

– оглушена вимова у кінці слів та в середині слів перед наступним глухим приголосним: *наро[т], зу[п], моро[с], ні[ш], хлі[п], сні[х], ри[п]ка, гря[т]ка, ло[ш]ка, ка[с]ка* – нормативно: *наро[д], зу[б], моро[з], ні[ж], хлі[б], сні[г], ри[б]ка, гря[д]ка, ло[ж]ка, ка[з]ка*;

– м'яка вимова звука [дг] на місці африката [дж]: *хо[дг]ю, си[дг]ю* замість нормативного *хо[дж]у, си[дж]у*;

– тверда вимова кінцевого м'якого [тг] у III особі множини дієслів теперішнього часу: *читаю[т], живу[т], починаю[т], сидя[т]* замість *читаю[тг], живу[тг], починаю[тг], сидя[тг]*;

– пом'якшена вимова приголосних у сполученнях [п'яа], [в'яа], [м'яа]: [м'яач], [п'яат'], [в'яаже];

– вимова задньоязикового [г]: [г]уска, [г]голубий, [г]олова, [г]азета замість фарингального [г]: [г]уска, [г]голубий, [г]олова, [г]азета

– неправильне наголошування числівників: *одинадцять, вісімдесят* замість нормативного *одинадцять, вісімдесят*;

– наголошування першого складу в дієсловах 1-ї особи однини теперішнього і майбутнього часу: *роблю, люблю, кажу, скажу, пишу, тягну, тоді як нормативно: роблю, люблю, кажу, скажу, пишу, тягну*;

– наголошування першого чи другого складу в двоскладових і трискладових дієсловах в інфінітиві (і всіх похідних від них): *нести, принести, везти, плисти, несемо, везете* замість нормативного: *нести, принести, везти, плисти, несемо, везете*;

– наголошування першого складу в дієсловах минулого часу однини жіночого роду: *взяла, везла, дала*, в двоскладових прикметниках: *легкий, старий, новий, низький, ясний, близький, вузький, цілий*, замість наголошування на закінченні: *взяла, везла, дала, легкий, старий, новий, низький, ясний, близький, вузький, цілий*.

Такі порушення з'являються внаслідок інтерференції або механічного переносу навичок російської літературної вимови на український ґрунт.

Лексичні помилки виявляються у вживанні російських слів та слів у не властивому їм значенні. Зокрема, назви місяців вживаються здебільшого російською мовою: *март, апрель, май* та ін. Це ж стосується і побутової лексики: *бумага, бутилка, вообще, врач, год, грязно, зонтик, картошка, краска, красный, кровать, медленно, мусор, наоборот, невеста, осторожно, пол, последний, роза, сахар, свадьба, сирень, семена, стыдно, спички, сутки, тряпка, утро, фамилия, цвет, часи* та ін. Спостереження свідчать, що на рівні побутової лексики наявний вплив і молдавської мови. В українському мовленні можна почути такі молдавські слова: *папушоа* (кукурудза), *брацар* (прикраса на руку у вигляді обручки), *палатари* (килим, прибитий попід вікнами), *каса маре* (велика кімната у хаті) та ін.

У мовленні українців прижилися спотворені слова, вислови, які можна вважати суржиком. До цієї групи помилок можна віднести заміну чи пропуск звуків та граматичних форм. Це, наприклад, такі слова, як: *кажиця* (здається), *канєшно* (звичайно), *цюлювати* (цілувати), *серьожки* (серезки), *скільки время* (котра година), *луче* (краще), *хтіти* (хотіти), *вдіти* (одягти), *вугля* (вугілля), *мастерська* (майстерня), *здоровля* (здоров'я), *фасоля* (квасоля), *цвіти* (квіти), *празник* (свято), *наверно* (мабуть), *успіти* (встигнути). Заміна, наприклад звуків [м] на [в],[к] на [т] спотворює вимову: *рiмненький*, *рiмняти*, *дамній*, *коклетя*, замість літературного: *рiвненький*, *рiвняти*, *давній*, *котлетя*.

Грамматичні помилки виявляються у вживанні граматичних форм слів (вживаються, як правило, російські закінчення). Наприклад: *в білом* (в білому), *в чорном* (в чорному), *в костюме* (в костюмі), *в кімнаті* (в кімнаті), *переможить* (переможе), *охайной* (охайною), *прийдем* (прийдемо).

Часто допускаються помилки у словах, у яких використано російські префікси або на російський лад немає префіксів узагалі: *об'ясняє* (пояснює), *начати* (почати), *убирати* (прибирати), *появилися* (з'явилися), *напротів* (навпроти), *вечером* (увечері, ввечері) та ін.; слова з аналогічним уживанням чи невживанням суфіксів (у деяких випадках слова містять російські префікс та суфікс або суфікс і чергування): *лінитися* (лінуватися), *виглядував* (виглядав), *садiк* (садок, садочок), *ззаді* (ззаду, позаду) та ін.; з російським типом чергування: *коровка* (корівка), *на річці* (на річці), *на дорозі* (на дорозі), *на зупинці* (на зупинці).

Чимало помилок у вживанні роду і числа іменників: *одна літра*, *велика собака*, *червона помідора*, *гарна мебель*, *гарна тюль*, *багато пилі*, *моя біль*, *керамічна посуда*.

Загальноновживаною є форма III особи однини II дієвідміни дієслів теперішнього часу з наголошеною основою зі стягненим закінченням, тобто без кінцевого [тг]: *ходе*, *несе*, *говоре* замість літературного: *ходить*, *носить*, *говорить*.

Частими є помилки в утворенні ступенів порівняння прикметників: *це саме красиве* (найкраще), *саме головне* (найголовніше), *сама відповідальна* (найвідповідальніша).

Для вираження звертання в українській мові є спеціальна форма – кличний відмінок. Проте у мовленні українців Придністров'я літературної форми звертання майже не існує. Це також пояснюється впливом російської мови. Можна почути невиправдані паузи між словами, які заповнюються непотрібними вигуками типу «е-е-е», «так...»,

«ну...», «мей» (вигук, характерний для молдавської мови).

Можна виділити ще невелику групу семантичних помилок, що виявляються у вживанні слів української мови у значенні, яке притаманне словам російської, йдеться про так звані міжмовні омоніми: *лічити* – (считати) вживається у значенні *лікувати*, *місце* (место) у значенні *місто* і *місто* у значенні *місце*, *город* (огород) у значенні *місто*.

Аналіз мовлення респондентів свідчить, що воно по-різному співвідноситься з літературною мовою. Відхилення від норм найчастіше трапляється в побутово-розмовному мовленні. Як бачимо, ознакою мовного простору Придністров'я є поширення змішаних українсько-російських форм усного мовлення, відомих як суржик. Він постає внаслідок намагань україномовних індивідів пристосуватися до російськомовного оточення або ж навпаки, тому має перехідний (від української до російської, і навпаки) характер – хаотичне змішування елементів двох мов. Як зазначає О. Руда, «суржик часто пов'язують із низькою мовною і комунікативною компетенцією мовців» [2, с. 10].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у результаті анкетування було зібрано відомості про статус і використання української мови, визначено мовленнєве оточення студентів. Шляхом анкетування вдалося виявити соціолінгвістичну ситуацію, встановити взаємозв'язок між українською мовою з одного боку і мовою, що вживається, – з іншого.

Результати вивчення мовлення російськомовних студентів та членів їхніх родин дають можливість зробити такі висновки:

- хоча 57,6% членів родин першокурсників є етнічними українцями, однак лише 19,9% із них вважають рідною мовою українську, а послуговуються нею в повсякденному житті орієнтовно 20%, проте їх мовлення не є літературним;

- спілкування членів родин в усіх комунікативних сферах відбувається російською мовою;

- українське мовлення зазначеної групи характеризується значною кількістю орфоепічних, лексичних і граматичних помилок.

За нашими спостереженнями, інтерференційний вплив російської мови надто відчутний у сучасній мовній ситуації Придністров'я, зустрічається велика кількість помилок у мовленні людей, що послуговуються українською мовою. Це відбувається, насамперед, тому, що лексикографічний матеріал, на якому вчилася не одне покоління, підкреслював не окремішність укра-

їнської мови, а спільні ознаки з російською мовою. І зараз слова з глибин української мови сприймаються як незрозумілі або нові навіть етнічними українцями. Поступово українська мова почала зазнавати змін, але незважаючи на посилену асиміляцію автохтонів, українці зуміли в більшості зберегти свою мову, національні звичаї та традиції.

Одержані результати свідчать про те, що до філії ПДУ ім. Т.Г. Шевченка вступають абітурієнти, які або зовсім не володіють українською мовою, або володіють нею недостатньо. На початок навчального року більшість студентів не володіє на належному рівні словниковим запасом, орфоепічними та граматичними вміннями, тобто вміннями, необхідними для спілкування.

Дані, отримані в результаті дослідження, можуть слугувати орієнтиром для роз-

роблення методики формування вмінь і навичок у процесі навчання української мови, розроблення змісту навчання української мови, створення підручників, методичних посібників, які враховували б особливості навчання української мови російськомовних студентів в умовах Придністров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон «О языках в Приднестровской Молдавской Республике» (ред. от 31.07.2007 г.). URL: <http://www.vspmr.org>.
2. Руда О.Г. Суржик, або напівмовність. Українська мова та література. 2000. № 41 (201). С. 8–10.
3. Ставицька Л.О., Труб В.М. Суржик: міф, мова, комунікація. Українсько-російська двомовність. Лінгво-соціокультурні аспекти. К.: Унів. вид-во: ПУЛЬСАРИ, 2007. С. 31–121.